

Mr Vladimir Lj. CVETKOVIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

UDK 329.15(497.1):329.15(498)"1964"
327(497.1:498) "1964"

NIKOLAE ČAUŠESKU NA VIII KONGRESU SKJ: JUGOSLOVENSKE IMPRESIJE¹

APSTRAKT: U radu se na osnovu arhivske građe CK SKJ prate aktivnosti i interesovanja delegacije Rumunske radničke partije koju je na VIII kongresu SKJ predvodio Nikolae Čaušesku na osnovu kojih je bilo moguće uočiti krupne promene rumunske spoljne politike prema SSSR-u i drugim zemljama sovjetskog bloka koje su se već dogodile, ali i nashluti promene koje će tek uslediti.

Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije održan je od 7. do 13. decembra 1964. godine u Beogradu, u trenutku koji je bio izuzetno značajan i za Jugoslaviju i za Rumuniju. Centralnu temu kongresa predstavljala su suštinska pitanja „samoupravne koncepcije društvenog razvoja Jugoslavije”.² To je značilo da su u centru pažnje bila pitanja skopčana sa daljim razvojem samoupravljanja u Jugoslaviji, koje je predstavljalo glavnu osobenost njenog sopstvenog puta u socijalizam koji se, kako ideološki tako i u praksi, jasno razlikovao od puta „realnog socijalizma” koji su sledili SSSR i njegovi sateliti u Istočnoj Evropi. Način na koji su u Jugoslaviji na samoupravnim principima rešena pitanja odnosa države i privrede, raspodele akumulacije, nagrađivanja prema radu, modaliteta upravljanja privrednim preduzećima, kao i iskustva u poljoprivrednoj proizvodnji bila su već duže vreme predmet interesovanja rumunskih partijskih delegacija koje su povremeno posećivale Jugoslaviju. Njihova namera je bila da se upoznaju sa jugoslovenskim iskustvima koja su eventualno mogli da primene u sopstvenoj zemlji koja je početkom šezdesetih godina, nezadovoljna ulogom

¹ Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbi i Jugoslavija: država, društvo, politika” br. 147043 koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. III, str. 352.

sirovinske baze koja joj je bila namenjena u okviru SEV-a, pokušavala da napravi jasan otklon od SSSR-a i ostalih istočnoevropskih zemalja želeći da ubrza sopstveni privredni razvoj i tako poboljša izuzetno nizak životni standard svojih građana. Taj proces udaljavanja Rumunije od SSSR-a počeo je još 1955. godine, upravo zbog približavanja SSSR-a i Jugoslavije, da bi puni zamah dobio 1961. godine posle Hruščovljevog obznanjivanja takozvanog „Plana Valev” koji je predviđao da Rumunija odustane od industrijalizacije.³ Rumunska politika suprotstavljanja sovjetskim pritiscima, ne samo na ekonomskom već i na političkom planu, doživela je svoju javnu promociju upravo 1964. godine donošenjem Aprilske deklaracije, u javnosti često nazivane „rumunska deklaracija nezavisnosti”. Radilo se zapravo o izjavi Rumunske radničke partije objavljenoj krajem aprila 1964. godine u partijskom listu *Skanteja (Scînteia)*, koja se ticala problema svetskog komunizma i radničke klase ali i pitanja tada aktuelnog sukoba između SSSR-a i Kine, kao i osetljivog pitanja Besarabije, teritorije koja je pre rata bila u sastavu Rumunije a posle rata pretvorena u sovjetsku republiku Moldaviju. Deklaracija je pozivala na poštovanje jednakosti, nezavisnosti i suvereniteta svake socijalističke države.⁴ Narednih meseci, sukob je produbljivan, da bi upravo u vreme održavanja VIII kongresa SKJ bio veoma zaoštren nakon što je Georgiju-Dež (Gheorghiu Gheorghiu-Dej), koristeći pad Nikite Hruščova, u oktobru 1964. godine zatražio povlačenje KGB-ovih „savetnika” iz Rumunije.⁵ To je rumunsko-sovjetske odnose dovelo do krajnje zaoštrenosti a Rumune uputilo na približavanje Jugoslaviji, koja je u to vreme već posedovala „tradiciju” sukobljavanja sa SSSR-om ali i oreol strane koja je iz tih sukobljavanja izlazila kao pobednik. Jedan od znakova rumunskog raspoloženja koje se kretalo ka što tešnjim odnosima sa Jugoslavijom bio je i sastav delegacije upućene na VIII kongres SKJ koju je predvodio rumunski „čovjek broj dva”, Nikolae Čaušesku, od mnogih već tada viđen kao naslednik Georgi Georgiju-Deža.

Nikolae Čaušesku (Nicolae Ceaușescu) je u to vreme bio član Politburoa i sekretar CK RRP-a zadužen za organizaciono-kadrovsku politiku partije. Podaci kojima su raspolagali u jugoslovenskoj partiji govorili su o njemu kao o čoveku bogate revolucionarne prošlosti koji se u zatvorima uvek nalazio u blizi-

³ F. Veiga, „Sličnosti u političkom i društvenom razvoju Jugoslavije i Rumunije 1965–1995”, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd, 1996, str. 246; D. Deletant, *Romania 1948–1989: A Historical Overview*, str. 7–8, http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_14/introduction.htm, 24. 8. 2005; V. Laker, *Istorija Evrope 1945–1992*, Beograd, 1999, str. 501; G. Boffa, *Povijest Sovjetskog Saveza*, II, Opatija 1985, str. 437; V. Tismăneanu, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, Cold War International History Project, Working Paper no. 37, Washington, D.C., 2002, str. 44–49; D. Deletant, M. Ionesco, *Romania and the Warsaw Pact: 1955–1989*, Cold War International History Project, Working Paper no. 43, Washington, D.C., 2004, str. 16–17.

⁴ V. Laker, *n. d.*, str. 502.

⁵ D. Deletant, *Romania 1948–1989...*, str. 8.

ni Georgiju-Deža, za čijeg „miljenika” je i smatran. Međutim, u krugovima ostalih istočnoevropskih partija i rukovodstava, a naročito sovjetskim, Čaušesku nije bio omiljen. Smatran je za veoma „tvrđog” čoveka i organizatora rumunskog otpora u SEV-u, Varšavskom paktu i u odnosima sa SSSR-om uopšte.⁶ Iako je od mladih sovjetskih i istočnoevropskih diplomata u kuloarima ironično nazivan „Nikolaj II” (verovatno zbog veoma rano ispoljenih a od Sovjeta pronicljivo prepoznatih apsolutističkih sklonosti i manira), u Jugoslaviji je smatran skromnim čovekom sa sredeim porodičnim životom čija „politička zvezda” je bila u usponu („u masama RRP sve popularniji”, „u političkom životu zemlje sve vidniji”, „oličenje rumunskog kursa u borbi za nezavisnost i ravnopravnost”, „inspirator doslednih stavova RRP prema odnosima u prošlosti i sadašnjim sa KPSS i drugim KP socijalističkih zemalja” i najzad „mogući, bez konkurenata, naslednik Deža”).⁷ Pored Čaušeskua u delegaciji Rumunske radničke partije nalazili su se još i George Stojka (Gheorghe Stoica), član CK RRP i jedan od njenih osnivača, Ilije Verdec (Ilie Verdeț), predstavnik grupe mladih kadrova koju je unutar partije odnegovao lično Dež, i Aurel Malnašan (Aurel Malnașan), ambasador Rumunije u Jugoslaviji.⁸

Boravak delegacije RRP-a na VIII kongresu SKJ decembra 1964. godine bio je samo poslednji u nizu izuzetno intenzivnih susreta jugoslovenskih i rumunskih predstavnika u jesen te godine. Od 21. do 30. avgusta u Rumuniji je na proslavi 20 godina oslobođenja zemlje boravila jugoslovenska delegacija koju je predvodio Lazar Koliševski. Od 27. septembra do 13. oktobra u Jugoslaviji je na odmoru boravio Aleksandru Dragić (Alexandru Drăgici), član CK i ministar unutrašnjih poslova, sa još dvojicom članova CK i suprugama, što je iskorišćeno i za zvanične susrete sa jugoslovenskim rukovodiocima. Aleksandru Mođoroš (Alexandru Moghioroș), član Politibiroa CK RRP-a i potpredsednik Ministarskog saveta, boravio je u zvaničnoj poseti Jugoslaviji 14. i 15. novembra 1964. godine. Već 17. novembra u Beogradu je, na proputovanju za Njujork, boravio rumunski ministar inostranih poslova Korneliju Manesku (Corneliu Manescu) a 30. novembra i 1. decembra zvanična državno-partijska delegacija Rumunije, koja je prisustvovala proslavi 20 godina NR Albanije, boravila je u Skoplju i imala razgovore sa zvaničnicima SR Makedonije. Svi ovi susreti i intenzivna diplomatska aktivnost koja je vladala u odnosima Jugoslavije i Rumunije u to vreme korišćeni su sa rumunske strane za iznošenja njihovih stavova o najvažnijim spoljnopolitičkim pitanjima. Istovremeno su nastojali da se

⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore (ASCG), fond 507, Centralni komitet SKJ, IX, 107/1-45a, Biografski podaci za članove delegacije Rumunske radničke partije, str. 1.

⁷ *Isto*, str. 2; Više o sponu Čaušeskua unutar RRP-a i o odnosu sa G. G. Dežom videti u: V. Tismăneanu, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, Cold War International History Project, Working Paper no. 37, Washington, D.C., 2002.

⁸ *Isto*, str. 2-3.

informišu o jugoslovenskim stavovima u vezi sa tim pitanjima. U tom smislu, aktivnosti i susreti Čaušeskua i ostalih članova rumunske delegacije na VIII kongresu SKJ predstavljali su „krunu” takvih nastojanja do tada, s obzirom na veoma visok rang partijskih funkcionera koji su činili delegaciju.

Sa jugoslovenske strane, domaćin rumunskoj delegaciji bio je Stevan Doronjski dok je ispred Izvršnog komiteta CK SKJ kao pratilac bio određen Petar Stambolić. Sa rumunskom delegacijom je stalno bio Mihajlo Hornjak, prevodilac, kao i Arso Milatović, jugoslovenski ambasador u Bukureštu.⁹ Na početku rada Kongresa rumunska delegacija je bila prilično zatvorena i izbegavala je davanje bilo kakvih komentara ograničavajući se na uopštene izjave poput one Čaušeskuove da je delegacija došla u Beograd „u cilju daljeg jačanja naših odnosa koji su uvek bili dobri ali danas dobijaju novu sadržinu... Naši odnosi zasnivaju se upravo na uzajamnom poštovanju, poverenju, nemešanju u unutrašnje poslove druge strane... Smatramo da se naši odnosi mogu i treba da razvijaju i dalje, na nivou partija kao i između država”.¹⁰ U međusobnim razgovorima početak Kongresa su čak okarakterisali „dosadnim”, dok su pred jugoslovenskim sagovornicima izjavljivali kako su na Kongresu „pokrenuta veoma važna pitanja”.¹¹ Upadljivo su izbegavali bilo kakve obaveze u večernjim časovima (poseta Operi ili nekom od beogradskih pozorišta) dok je Čaušesku pokazivao izrazite znake nervoze i često menjao raspoloženje, ponekad bez ikakvog vidljivog razloga.¹² Već prvog dana rada Kongresa, 7. decembra, Čaušesku je za vreme ručka insistirao da bude primljen kod predsednika Tita naglasivši da „ima nalog da prenese i posebnu poruku CK Rumunske radničke partije i druga Deža”.¹³ Stevan Doronjski mu je obećao da će se angažovati s tim u vezi i istom prilikom ponudio da rumunskoj delegaciji upriliči susret sa nekom od stranih delegacija na Kongresu. Rumuni su na to izjavili da što se tiče stranih delegacija „nemaju nikakvih planova”.¹⁴ Međutim, već istog popodneva za vreme pauze Čaušesku i Stojka su se veoma potrudili da se sretnu sa delegatom Komunističke partije Indije koji je godinu dana ranije boravio u poseti Rumuniji. O tome koliko su bili zainteresovani za ovaj susret tokom koga su se, prema saznanjima koja je jugoslovenska strana imala u tom trenutku, interesovali za stanje unutar KP Indije i njenom jedinstvu govori i podatak da su indijskog delegata pokušavali da pronađu još u hotelu.¹⁵ Susret je

⁹ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, str. 1.

¹⁰ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Osmi kongres i odnosi sa SKJ, str. 1–2.

¹¹ *Isto*, str. 1.

¹² ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 15. XII 1964, str. 3.

¹³ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Zabeleška o razgovoru za vreme ručka sa delegacijom Rumunske radničke partije, 7. decembar 1964.

¹⁴ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije – treća zabeleška, 7. XII 1964.

¹⁵ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 8. XII 1964.

verovatno bio deo rumunskih nastojanja da u cilju emancipacije od predominantnog uticaja SSSR-a Rumunija vodi nezavisnu politiku ne samo na nivou državne već i na nivou partijske politike, pa i u okvirima međunarodnog radničkog pokreta.

Susret Čaušeskua i Stojke sa delegatom KP Indije utvrdio je jugoslovenske pratioce delegacije u uverenju da su Rumuni stalno pokušavali da se kreću na svoju ruku, odnosno da se „odlepe” od pratilaca. Iste večeri, pred početak zvaničnog prijema učesnika Kongresa kod Tita, Rumuni su iskoristili trenutak nepažnje, umešali se u gomilu zvanica i tako sami ušli u salon. Jugoslovenski prevodilac Mihailo Hornjak bio je tako primoran da, bez Doronjskog koji nije uspeo da ih stigne, gotovo trčeći sustigne Čaušeskua i ostale i bude pored njih u trenutku kada su prolazili pored Tita.¹⁶ Za vreme prijema svi su bili dobro raspoloženi ali je upadalo u oči da su izbegavali da kažu ijednu reč o Kongresu a još manje o referatima koji su bili podneti. Na sve provokacije jugoslovenskih sagovornika (Svetozar Vukmanović Tempo, Lazar Koliševski, Blažo Jovanović...) skretali su poglede u stranu i odgovarali kako su „pokrenuta veoma ozbiljna pitanja”.¹⁷ Na večeri koju je tog dana za rumunsku delegaciju priredio Stevan Doronjski, Čaušesku je i dalje bio prilično zatvoren. Razgovor koji je tom prilikom vođen bio je krajnje uopšten jer je Čaušesku izbegavao „detaljisanje” pa nije želeo da kaže ništa ni o aktuelnom pitanju kinesko-sovjetskog sukoba, stanju u međunarodnom radničkom pokretu a još manje bilo šta o Kongresu ili referatima koji su bili podneti.¹⁸

Sutradan, 9. decembra 1964. Čaušesku se najzad sastao sa Josipom Brozom Titom. Naglasivši da je od čitavog rumunskog rukovodstva ali i od Deža lično zadužen da prenese srdačne pozdrave, Čaušesku je odmah prešao na suštinu i izjavio da rumunsko rukovodstvo i dalje čvrsto stoji na svim onim pozicijama koje je iznelo u susretima Tita i Deža i u drugim susretima i da, bez obzira na neke nove momente (misleći pri tom bez sumnje na smenjivanje N. S. Hruščova), „RRP ne vidi nikakovog razloga da bilo šta mijenja niti u odnosima prema Jugoslaviji niti uopšte”, spomenuvši zatim u tom kontekstu i Aprilsku deklaraciju.¹⁹ Pošto se Tito zahvalio na pozdravima, Čaušesku je nastavio govoriti o razgovorima koje je rumunska delegacija imala sa predstavnicima SSSR-a i Kine tokom oktobarskih svečanosti u Moskvi a koji su se ticali aktuelnog međupartijskog kinesko-sovjetskog sukoba. U tom sukobu Rumunija je nastojala da posreduje ne bi li se i na taj način afirmisala kao nezavistan činilac u međunarodnom radničkom pokretu. Međutim, prema Čaušeskuovim rečima

¹⁶ *Isto.*

¹⁷ *Isto.*

¹⁸ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 9. XII 1964.

¹⁹ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Zabilješka o razgovoru druga Tita sa drugom N. Čaušeskuom, šefom rumunske delegacije na VIII kongresu SKJ, str. pov. 736/1, 9. XII 1964, str. 1.

obe delegacije su ostale pri ranijim stavovima.²⁰ Na kraju razgovora, Čaušesku se osvrnuo i na pitanje organizovanja savetovanja komunističkih i radničkih partija koje je pripremano u Moskvi. Ponovio je rumunski negativan stav o takvom savetovanju i dodao da je Rumunija protiv formiranja dva centra u međunarodnom radničkom pokretu (Moskva i Peking), u čemu ga je podržao i Tito rekavši da je to i stav Jugoslavije, kao i da je „vrlo važno da prestane miješanje u unutrašnje stvari”.²¹ Ove Titove reči nesumnjivo su delovale kao podrška pa je Čaušesku potom osetio potrebu da još jednom ponovi da oni stoje na dogovorenim stavovima i da žele „sve jaču saradnju” sa Jugoslavijom želeći, verovatno više za sebe, da još jednom utvrdi da postoji apsolutna saglasnost između njega i Tita. S obzirom na Čaušeskuovo insistiranje da se sastane sa Titom, Rumuniji je izgleda bilo izuzetno stalo da Beogradu prenese poruku da posle krupnih promena u SSSR-u (smenjivanje Hruščova) neće doći ni do kakve promena kursa rumunske politike „nezavisnosti” i „ravnopravnosti” koju je već neko vreme vodila prema Sovjetskom Savezu i drugim istočnoevropskim zemljama. Titova povoljna i ohrabrujuća reakcija na tu poruku donela je i samom Čaušeskuu veliko olakšanje, koje je bilo primetno i u njegovom ponašanju. Prema zapažanju jugoslovenskog prevodioca Hornjaka, Čaušesku (koji je pre susreta bio „sav od živaca” i menjao raspoloženja iz krajnosti u krajnost) se, nakon što je preneo poruku Titu, „sasvim izmenio na bolje” i „navalio na konjak i jelo”.²² Njegovo novo, raspoloženo i govorljivo lice došlo je do izražaja i na večeri koju je istog dana za njega i druge članove rumunske delegacije priredio Petar Stambolić.

Svečanoj večeri je pored članova rumunske delegacije prisustvovala veća grupa jugoslovenskih rukovodilaca (Petar Stambolić, Milentije Popović, Vlajko Begović, Peko Dapčević, Boško Šiljegović, Radovan Vlajković, Arso Milatović i dr.). Večera je prošla u „izuzetno srdačnoj atmosferi” u kojoj je Čaušesku, sasvim otvoreno, progovorio o najznačajnijim problemima koji su se ticali rumunske spoljne politike i odnosa sa drugim komunističkim partijama. Svi ti problemi, u krajnjoj liniji, svodili su se na problem odnosa Rumunije i SSSR-a odnosno RRP-a i KPSS-a. Čaušesku je jugoslovenskim rukovodiocima, koji su pokazali dosta takta slušajući njegove duge monologe, prvo govorio o rumunskom stavu u vezi sa savetovanjem komunističkih i radničkih partija koje je trebalo da se održi naredne godine u Moskvi. Stavovi KPSS-a u vezi sa savetovanjem bili su dobro poznati Bukureštu ali njegov stav prema čitavom poduhvatu je bio negativan. Rumuni su smatrali da pripremni sastanak zakazan za 1. mart naredne godine i savetovanje, onako kako je zamišljeno od strane CK KPSS-a, nema nikakvog smisla jer će njegov rezultat „neizbežno biti osuda

²⁰ *Isto.*

²¹ *Isto*, str. 2.

²² ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 15. XII 1964, str. 3.

jedne grupe radničkih i kom. partija (koje neće ni biti prisutne) od strane druge grupe” što je, po njima, moglo da ima nesagledive posledice po međunarodni radnički pokret.²³ Čaušesku je zatim rekao da je Rumunija otvoreno protiv takvog savetovanja i da će to saopštiti Sovjetima u posebnom pismu, a ako do savetovanja i dođe, na njemu neće učestvovati. Podvukao je potom da je to rekao i Titu prilikom njihovog susreta i da su u tome bili „potpuno saglasni”.²⁴ Kao ilustraciju koji metodi rada će biti u opticaju na savetovanju Čaušesku je naveo pismo koje je RRP dobila novembra 1964. godine od CK KPSS-a u kome su izneti sovjetski stavovi o nekolicini važnih pitanja ali unapred doneta i osuda KP Kine, što je za Rumuniju bio neprihvatljiv metod.

Iza neprihvatanja ovakvih metoda u komunikaciji između komunističkih i radničkih partija stajao je, između ostalog, svakako i strah RRP-a da u budućnosti u nekoj prilici i sama ne dospe u ulogu „okrivljenog” i od Moskve unapred osuđenog aktera. S tim u vezi Čaušesku je napravio interesantnu reminiscenciju na jugoslovensko iskustvo iz 1948. godine. Prvo je pomenuo da su Rumuni u dva navrata o savetovanju govorili sa predstavnicima KP Italije, da su i oni protiv savetovanja ali da su odlučili da na njega idu ne bi li tamo branili svoje stavove, da bi potom dao zanimljiv komentar takvih italijanskih namera: „Oni kao da ništa nisu naučili iz ne tako davne prošlosti. Pa vas su isto tako pozvali 1948. u Bukurešt, isto je tako bilo sve unapred spremljeno, pozvali su vas na suđenje. Mi smo pokušali ono što sada Italijani pokušavaju. Zna se, međutim, kako se sastanak u Bukureštu završio, i do čega je sve doveo. Bili ste osuđeni, drukčije nije moglo da bude.”²⁵ Ovih nekoliko Čaušeskuovih rečenica morale su njegovim jugoslovenskim sagovornicima zazvučati kao svojevrсно pokajanje u kome se mogla nazreti želja Rumuna da opravdaju svoje postupke iz 1948. i da se, koliko je to moguće, distanciraju od tadašnje osude Jugoslavije u kojoj su i sami učestvovali.

Odnos KPSS-a prema KP Kine Čaušesku je doživljavao kao politiku kontinuiteta sa staljinističkom praksom iz 1948. godine čija žrtva je bila KPJ. Takav odnos za njega je bio dokaz da su i Hruščov i „sadašnja ekipa” (Brežnjev i Kosigin) ostali na starim pozicijama uprkos javnom deklarisanju drugačijih stavova. On je naglasio da su za Rumuniju prošla vremena kada se međunarodnim radničkim pokretom upravljalo iz jednog centra dodavši da bi isto tako pogrešno bilo uspostavljanje dva takva centra ili formiranje jednog centra ujedinjenjem prethodna dva. Čaušesku je smatrao da svaka komunistička partija, bilo da je na vlasti ili ne, mora da ima autonomiju. Problem je, po njegovom mišlje-

²³ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 197/I-45a, Zabeleška o razgovoru za vreme večere koju je drug Petar Stambolić priredio delegaciji Rumunske radničke partije, 9. XII 1964, str. 1.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 2.

nju, bio u tome što je bilo partija koje su bile spremne da pristanu na rukovođenje iz jednog centra, što bi dovelo do hegemonije KPSS-a, koja je bila izuzetno opasna jer su u mnogim zemljama komunističke i radničke partije bile na vlasti čime se sve prenosilo na državni nivo i u sferu međudržavnih odnosa.²⁶ Dotakavši se time osjetljivog pitanja hegemonije Sovjetskog Saveza u satelitskim zemljama, Čaušesku je nastavio otvorivši, čini se, najbolniju temu sovjetsko-rumunskih odnosa – ekonomsku saradnju i podelu rada unutar SEV-a. Govoreći sa puno gorčine, on je „podelu rada” između socijalističkih zemalja Istočne Evrope opisao na rumunskom primeru: „Mi imamo naftu, hteli smo da razvijemo hemijsku industriju. Ne, rekli su nam, mi već imamo i rafinerije i hemijsku industriju, zašto da i vi to sada gradite, nema potrebe. Hteli smo da razvijemo mašinogradnju. Ne, rekli su nam, Česi je već imaju, imaju i veće iskustvo u tome. Hteli smo da razvijemo stočarstvo. Ne, to Nemci znaju bolje, ostavimo njima. Dobro, sada da gajimo paradajz – Ne, Bugari su bolji baštovani...”²⁷ Takva „podela rada” postojala je i u okviru Varšavskog pakta. Prema Čaušeskuovim rečima Sovjeti su postavili a zatim uklonili rakete sa Kube a da o tome nijednom reči nisu obavestili Rumuniju, iako bi i ona, da je došlo do rata, snosila posledice kao član Varšavskog pakta.²⁸ Takva sovjetska politika bila je sasvim u skladu sa interesantnom karakteristikom Hruščova koju je Čaušesku potom izneo. On ga je doživljavao kao čoveka koji je učinio mnogo i pokrenuo mnoga pitanja ali nije imao snage, ili nije želeo, da ih dovede do kraja. „Samo deklaracije i deklaracije, a u praksi? Videli smo.”²⁹ Upoređivao ga je sa seljakom-zelenašem koji parama potkupljuje i ucenjuje a onda „ako se ne složiš samnom, teško tebi”.³⁰ Čaušesku je govorio o Hruščovu sa toliko energije da su jugoslovenski sagovornici primetili da je „bilo trenutaka kada je gotovo gubio kontrolu nad sobom”.³¹ Na kraju svog opisa Hruščova i njegove politike prema Rumuniji i drugim istočnoevropskim zemljama on je izrazio i sumnju u zvanične razloge njegovog smenjivanja. Prema zvaničnom sovjetskom obrazloženju koje je Rumunima predočeno u bilateralnim susretima, Brežnjev, Kosigin i Mikojan su kao glavne razloge navodili njegovo nastavljanje putem kulta ličnosti, nepoštovanje normi kolektivnog rukovođenja zemljom i zanemarivanje stavova CK.³² Odluku je doneo Prezidijum, glasalo se u CK, ali bez rasprave, pošto je i sam Hruščov podneo ostavku. „Tako oni kažu ali, da li je baš tako bilo?” pitao se Čaušesku.³³

²⁶ *Isto.*

²⁷ *Isto.*

²⁸ *Isto*, str. 3.

²⁹ *Isto.*

³⁰ *Isto.*

³¹ *Isto*, str. 4.

³² *Isto*, str. 3.

³³ *Isto*, str. 4.

Jedno od pitanja koje je interesovalo jugoslovensku stranu a na koje je Čaušesku izbegao da dà odgovor ticalo se Albanije. Na pomen te zemlje, on je samo rekao da je „mala zemlja, mala opasnost – ako hoćete da promenimo mesta, vi da dođete pored Rusa, mi pored Albanaca”.³⁴ Čaušeskuovo izbegavanje razgovora o Albaniji moglo je biti razumljivo s obzirom na njene loše odnose sa Jugoslavijom ali i s obzirom na njenu poziciju u kinesko–sovjetskom sukobu u kome je Albanija bila na strani Kineza. Rumunija je, sa svoje strane, pokušavala da se u sporu nametne kao posrednik pa Čaušesku i ostali članovi delegacije u Beogradu nisu rekli nijednu reč protiv kineske politike već su naprotiv pokazivali razumevanje za kinesku poziciju.³⁵ Iz toga proizilazi da Rumunima nije išlo u prilog da se u Beogradu, sa kojim su želeli što tešnje odnose, izjasne o Albaniji sa kojom su takođe, ali iz sasvim drugih razloga, želeli da ostanu u dobrim odnosima.

U vreme kada je Kongres radio po komisijama, delegacija RRP-a je bila u obilasku Niša, Svetozareva i Kragujevca, 11. i 12. decembra. Tokom ta dva dana oni su uglavnom obilazili preduzeća u tim gradovima i interesovali se mahom za privredna pitanja. Ono što ih je najviše zanimalo odnosilo se na položaj preduzeća u sistemu planiranja, odnos preduzeća sa državom, koliko država zahvata u prihode preduzeća i na koji način, ko raspolaže sredstvima koja ostanu na raspolaganju preduzeću i sl.³⁶ Međutim, ni ove posete nisu protekle bez Čaušeskuovih dugih monologa koje je on ovog puta izabrao da održi u kolima na povratku za Beograd. I u ovoj prilici on se obrušio na SSSR i KPSS i na sve negativne strane njihovog odnosa prema Rumuniji ali se ovog puta vratio dalje u prošlost. Pomenuvši Drugi svetski rat, on je priznao da je Rumunija bila na strani Nemačke, ali je kao glavni razlog za takvu orijentaciju zemlje naveo činjenicu da je SSSR anektirao Besarabiju, do tada deo rumunske državne teritorije.³⁷ Posle 1944. godine Rumunija se pridružila Rusima i ratovala još osam meseci tokom kojih se trudila da dà što veći doprinos pobedi antihitlerovske koalicije izgubivši na stotine hiljada vojnika. Zauzvrat, Sovjeti su Rumunima naplatili 300 miliona dolara ratne odštete koju su isplatili do poslednjeg centa ali im ni to nije bilo dovoljno pa su zatim Rumuniju „opljačkali do gole kože” i uzeli sva preduzeća kojima su do tada upravljali Nemci. Kao glavno sredstvo za eksploataciju Rumunije od strane SSSR-a u to vreme Čaušesku je naveo takozvane „SOVROM-e”, odnosno mešovita sovjetsko-rumunska društva u raznim oblastima privrede u koja su Rumuni „uložili sve” a Rusi „deo opreme koju još nisu bili odveli i – svoje direktore”.³⁸ Ukoliko neko od tih preduzeća nije

³⁴ *Isto.*

³⁵ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 13. XII 1964, str. 3.

³⁶ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 12. XII 1964, str. 1.

³⁷ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Rumunska radnička partija, pov. br. 05-2250, decembar 1964, str. 6.

³⁸ *Isto.*

poslovalo sa profitom, Rumuni su bili u obavezi da iz budžeta pokriju 10% celokupne vrednosti preduzeća. Pomoću SOVROM-a Sovjeti su iz Rumunije izvlačili naftu, ugalj, drvo, a posle otkrića uranijuma formirano je i mešovito preduzeće za eksploataciju te rude, s tim da Rumuni u njega „nisu smeli nogom da kroče”.³⁹ Koliko je uranijuma izvezeno iz Rumunije bila je tajna a u podatke o tome koje su dobijali od Sovjeta Rumuni su morali da veruju „zbog viših interesa”. Takvo rumunsko iskustvo iz prošlosti Čaušesku je direktno povezivao sa tada aktuelnim zahtevima za zajedničko rukovođenje privredom u okviru SEV-a. Smatrao je da su takvi zahtevi koji su dolazili iz SSSR-a, navodno u ime socijalističkog internacionalizma, imali kao i SOVROM-i za cilj „da nas progutaju”.⁴⁰

Sukob SSSR-a sa Kinom Čaušesku je objašnjavao upravo sličnim odnosom SSSR-a prema Kini. Sve je počelo sovjetskim zahtevom za formiranje zajedničke flote (na šta su Kinezi nudili da daju polovinu flote umesto da formiraju mešovito preduzeće) da bi se završilo zahtevom za formiranje mešovitog društva za ananas! Analizirajući takvo ponašanje Sovjeta, Čaušesku je došao do zaključka da ih je život do tada već naučio mnogo čemu ali da takvih tendencija „ima i danas”, kao i da je šteta zbog takvog sovjetskog stava neprocenjiva i da „kompromituje i samu ideju socijalizma”.⁴¹

U kontaktima sa jugoslovenskim domaćinima poslednjeg dana Kongresa i na ispraćaju delegacije koju su domaćini otpratili do granice (na Čaušeskuovo insistiranje nastavili su zajedničko putovanje sve do Temišvara, gde su Rumuni preuzeli ulogu domaćina) Čaušesku je nastavio sa kritikom sovjetske politike prema Rumuniji. Vrativši se daleko u prošlost, u vreme ruskog cara Aleksandra I, on je zaključivao da počev od njega, preko Staljina i Hruščova postoji kontinuirana ruska politika koja se vodi već 150 godina a koja je imala za cilj prodor Rusije na Balkan, s tim što se „danas to radi u ime socijalističkog internacionalizma”. U tom kontekstu on je posebno apostrofirao Hruščova, koji je prema njegovim rečima Rumunima 1963. godine prilikom posete Bukureštu priznao da lično on i njegove ideje stoje iza „Plana Valev” o ujedinjavanju privreda podunavskog područja.⁴²

Ponavljajući svoje krajnje negativne ocene o Hruščovu, Čaušesku je zaključio da Rusi ne mogu da shvate da je još neko osim njih sposoban da misli a još ako ustanove da misli drugačije nego oni, „teško njemu”. Hruščova je smatrao samo nastavljачem politike dominacije ali drugačijim metodama. Verovatno pokušavajući da pokaže kako su se te iste metode okrenule protiv njega, Čauše-

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ *Isto*, str. 6–7.

⁴¹ *Isto*, str. 7.

⁴² ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 15. XII 1964, str. 1–2.

sku je nagovestio jugoslovenskim sagovornicima da veruje da je Hruščov u stvari „uhapšen i doveden u Moskvu” a ne smenjen na demokratski način.⁴³

Višednevni boravak delegacije Rumunske radničke partije na VIII kongresu SKJ pružio je priliku jugoslovenskim domaćinima da se do detalja informišu o rumunskim stavovima o najvažnijim spoljnopolitičkim pitanjima koja su ukazivala na sve veći i veći stepen udaljavanja Rumunije od SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja u Istočnoj Evropi, o njihovim težnjama za ekonomskom nezavisnošću i privrednim razvojem u skladu sa sopstvenim potrebama, kao i o njihovom stavu o aktuelnim događanjima u komunističkom pokretu u svetu. Utisci posle boravka Nikolae Čaušeskua i drugih članova rumunske delegacije u Jugoslaviji bili su brojni i raznovrsni.

Iako prvi utisak rumunske delegacije o VIII kongresu nije bio tako povoljan (ocenili početak „dosadnim”), vremenom su domaćini primećivali da se takav utisak menja, da bi na kraju rumunska ocena Kongresa bila više nego pozitivna. Čaušesku i ostali su isticali izvanredno dobru organizaciju, srdačan i drugarski prijem, ali i veoma laskavu ocenu da su „Jugosloveni jedini koji imaju smelost da na ovakvom skupu, pred brojnim delegatima i stranim delegacijama, otvoreno govore o svojim slabostima”.⁴⁴ To je svakako značilo da su Čaušesku i ostali jasno uočavali specifičan stil rada jugoslovenskih komunista toliko različit od onoga koji su praktikovali i oni sami a naročito KPSS. Naročiti utisak na Rumune ostavili su referati koje su podneli Tito i Aleksandar Ranković kojima su, prema rečima sekretara rumunske ambasade u Beogradu, bili „očarani”.⁴⁵ Ovakvim ocenama rada VIII kongresa SKJ i reakcijama koje je on proizveo kod Rumuna, u Beogradu su bili vrlo zadovoljni.

U krugovima SKJ, delegacija RRP-a na VIII kongresu je ocenjivana kao veoma aktivna. Tokom osam dana boravka u Jugoslaviji delegacija, na čelu sa Čaušeskuom, imala je brojne susrete i razgovore. Sam Čaušesku se sastao sa Titom čak četiri puta (duži razgovor su, osim tokom zvaničnog prijema 9. decembra, imali i poslednjeg dana rada Kongresa u zgradi SIV-a) dok su zvanični razgovori vođeni i sa nizom drugih jugoslovenskih rukovodilaca, sa predstavnicima gradskih skupština, sreskih komiteta SKJ i sa predstavnicima preduzeća u Nišu, Svetozarevu, Kragujevcu i Vršcu. U Beogradu su stoga verovali da je i za Rumune poseta Jugoslaviji bila uspešna, pogotovo zato što su bili u prilici da posete i nekoliko privrednih preduzeća i iz prve ruke upoznaju domete i iskustva „samoupravnog” modela socijalističke privrede. Ali upravo tokom

⁴³ *Isto*, str. 3.

⁴⁴ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, pov. br. 05-2250, decembar 1964, str. 1.

⁴⁵ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Rumunska radnička artija, pov. br. 05-2250, decembar 1964, str. 1.

poseta preduzećima postalo je jasno da su Čaušesku i ostali veoma malo informisani o jugoslovenskim unutrašnjim problemima.⁴⁶ Utisak sa jugoslovenske strane je bio nedvosmislen: upravo u toj činjenici trebalo je tražiti objašnjenje za приметnu uzdržanost Čaušeskua kada je u pitanju bilo davanje mišljenja o Kongresu i o svim drugim pitanjima jugoslovenskog unutrašnjeg razvitka. Sa druge strane, tu njegovu uzdržanost u Beogradu su tumačili i doživljavali kao signal da on nije raspoložen da govori o unutrašnjim problemima Rumunije, iako se sa jugoslovenske strane u nekim prilikama insistiralo da se razgovara i o tome.⁴⁷ Da je ovakav utisak koji je postojao u okvirima SKJ bio tačan, dokazuje i Čaušeskuovo ponašanje tokom posete Vršcu u čijoj okolini je skoncentrisan veći deo populacije rumunske nacionalne manjine koja živi u Jugoslaviji. Tokom posete Opštinskom komitetu SKJ u Vršcu i tamošnjoj fabrici čokolade nekoliko lokalnih rukovodilaca rumunske nacionalnosti pokušavalo je u više navrata da Čaušeskua informiše o životu rumunske manjine u gradu i okolnim selima. Svi njihovi naponi da ga zainteresuju za tu temu bili su bezuspešni: Čaušesku ni u jednom trenutku nije pokazao „nikakvo interesovanje niti volju da razgovor nastavi u tom pravcu” već je samo pasivno slušao njihova izlaganja.⁴⁸ Iza svega je, naravno, stajala njegova želja da neprihvatanjem razgovora o položaju rumunske nacionalne manjine u Jugoslaviji na svaki način izbegne neprijatan razgovor na temu položaja srpske i hrvatske manjine u Rumuniji koji je bio daleko od zadovoljavajućeg, što je Čaušesku morao znati i bolje od svojih jugoslovenskih sagovornika. Pokretanje tog pitanja moglo je da ugrozi gotovo idiličnu sliku jugoslovensko-rumunskih odnosa kakvom su je, radi što tešnijih odnosa sa Jugoslavijom, nastojali da prikažu Rumuni.

Utisak o zatvorenosti Čaušeskua i ostalih članova rumunske delegacije nije se ograničavao samo na osetljiva politička pitanja. Ta zatvorenost je upadala u oči i kada je u pitanju bilo ponašanje rumunskih delegata uopšte, u toku njihovog kretanja po Beogradu i unutrašnjosti zemlje, ali i kada je u pitanju bilo obezbeđenje članova delegacije. Prvih dana Kongresa, pre Čaušeskuovog sastanka sa Titom, ta zatvorenost je bila приметnija. Čaušeskuov lični pratilac, koga je doveo iz Rumunije u početku je pred Jugoslovenima više puta ukoren jer nije uvek uspevao da bude u svakom trenutku pored njega, da bi poslednjih dana mere obezbeđenja bile vidno oslabljene. Kod prevodioca rumunske delegacije, koji je bio srpske nacionalnosti, primećivano je izuzetno rezervisano ponašanje. On se trudio da bude strogo zvaničan i uvek „u strahu da se njegovi postupci ne protumače od strane Rumuna pogrešno”.⁴⁹ S obzirom na naprasitu prirodu Čaušeskua,

⁴⁶ *Isto.*

⁴⁷ *Isto.*

⁴⁸ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 15. XII 1964, str. 1.

⁴⁹ *Isto*, str. 5.

koju su primetili i domaćini u Beogradu, na njegove česte promene raspoloženja i znake velike nervoze, njegov strah verovatno nije bio bez povoda. Interesantno je da ni drugi članovi rumunske delegacije nisu ostavljali bitno drugačiji utisak. Ilije Verdec je na jugoslovenske pratioce delegacije ostavio utisak „teškog, zatvorenog čoveka” koji je za sve vreme boravka u Jugoslaviji progovorio samo u dva-tri maha. George Stojka je, pak, ostavljao utisak starog i senilnog čoveka koga su Rumuni na Kongres doveli „kao barjak” pošto je bio španski borac, aktivista u Moskvi i poznao mnoge Jugoslovane iz tog perioda.⁵⁰

Ipak, naj snažniji utisak je u Jugoslaviji, bez premca, ostavila velika rumunska promena stava prema SSSR-u i KPSS-u javno iznešena u proleće 1964. godine. U pitanju je bila suštinska promena ali i neka vrsta „pražnjenja” nakon godina i godina frustriranosti neravnopravnim položajem u odnosu na prvu zemlju socijalizma pa i u odnosu na druge zemlje sovjetskog lagera. Rezultat toga bio je izuzetno oštar ton kojim je o Sovjetskom Savezu, Hruščovu i njegovoj politici govorio Čaušesku. Sa jugoslovenske strane bilo je primećeno „strahovito ogorčenje” na SSSR koje Čaušesku nije ni pokušavao da sakrije.⁵¹ On je oštricu svoje kritike naročito usmerio na KPSS, što je bilo primetno ne samo iz sadržine onoga što je o njoj rekao već i više iz „načina, tona kako je to rečeno”. Pojedini jugoslovenski rukovodioci koji su sa Čaušeskuom razgovarali tih dana pokušavali su da pokrenu razgovor o promenama koje se se u krilu KPSS-a događale posle smene Hruščova, o nekim pozitivnim kretanjima i izvesnom stepenu dobre volje koji je bio primetan sa sovjetske strane, ali bez uspeha. Razgovor na tu temu jednostavno nije prihvatao. Sa druge strane, Čaušesku je pokazivao veliko razumevanje za stavove KP Kine. Prema onome što je iznosio u razgovorima u Beogradu, njegovi sagovornici su zaključili da je u tom trenutku Rumuniji bilo „isuviše stalo” do KP Kine.⁵² On nijednom rečju, čak nijednom aluzijom nije nagovestio da smatra da i Kinezi snose deo odgovornosti za sukob koji je duboko potresao komunistički svet.

Novi trend udaljavanja Rumunije od SSSR-a, razumevanje za Kinu i njene probleme, nastojanje da održe dobre odnose sa Albanijom bili su neki od pokazatelja ozbiljnog zaokreta rumunske spoljne politike. Taj zaokret pratilo je takođe i probuđeno interesovanje Rumunije za „treći svet” i politiku Jugoslavije na tom prostoru što nije ostalo neprimećeno u Beogradu. Naime, u pozdravnom govoru na VIII kongresu SKJ Čaušesku je istakao „činjenicu da Jugoslavija podržava rumunski predlog da Balkan bude pretvoren u zonu mira i prijateljske saradnje”, da bi potom odao priznanje „jugoslovenskom doprinosu stvari mira, razumevanju i saradnji između država u svetu”. Ovo je u Beogradu protumačeno

⁵⁰ Isto.

⁵¹ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, 13. XII 1964, str. 3.

⁵² Isto.

kao želja Rumunije da pokaže da se takvi rumunski predlozi logički uklapaju u već postojeća jugoslovenska nastojanja na tom polju.⁵³ Drugim rečima, može se reći da je Rumunija želela da na neki način „uhvati kopču” sa jugoslovenskom politikom čvršćeg političkog i ekonomskog povezivanja sa zemljama Azije i Afrike i koristi se njenim iskustvima prilikom nastupanja na tom prostoru a sve u cilju da pronade još jedan teren na kome bi dala oduška svojoj politici „nezavisnosti” od SSSR-a. Taj prostor za nju je mogao imati i veći značaj nego za Jugoslaviju budući da Rumunija, zbog neposrednog susedstva SSSR-a i već učvršćenih veza sa strukturama Varšavskog pakta, nije mogla, a ni smela da se, poput Jugoslavije u godinama sukoba sa Informbiroom, značajnije približi Zapadu i na taj način amortizuje sovjetski pritisak. Svi ovi pokazatelji koji su proizilazili između ostalog i iz stavova koje je tokom boravka na VIII kongresu izneo Čaušesku, mogli su jugoslovenske posmatrače da upute samo u jednom pravcu: na opšti zaključak da je došlo do ozbiljne promene rumunske spoljne politike, da je ta promena trajna i da će u budućnosti imati trend daljih nastojanja Rumunije da ostvari veći stepen emancipacije od SSSR-a i drugih zemalja socijalističkog lagersa.

Summary

Nikolae Causesku at VIII Congress of the Communist League of Yugoslavia: Yugoslav Impressions

The attendance of Romanian Labour Party delegation to VIII Congress of the Communist League of Yugoslavia in December 1964, led by Nikolae Causesku, Romanian „man number two”, occurred in the time of highly strained relations between Romania and the Soviet Union. Such relations were the consequence of Romanian efforts to distance from strong political and economical influence of the Soviet Union. Therefore, Romanian delegation's attitudes on foreign politics problems and international labour movement problems attracted a great attention of its hosts. Causesku and other delegation members made different impressions on their hosts. Delegation's reserved attitude and avoiding of talks on internal Yugoslav problems had been pretty obvious, which was interpreted in Belgrade as Romanian intention to evade discussion on similar Romanian problems. However, the strongest impression of Yugoslavs was the change of Romanian attitude towards the Soviet Union and its Communist Party, announced in public in the spring of 1964, as well as razor-sharp Causesku's

⁵³ ASCG, f-507, CKSKJ, IX, 107/I-45a, Delegacija Rumunske radničke partije, pov. br. 05-2250, decembar 1964, str. 3.

tone during his talk about the Soviet Union, Hruscov and his politics. Yugoslav side noticed „bitter resentment” at the Soviet Union and the Communist Party, which Causesku did not even try to hide. It was evident not only from the context of his words but also from the tone of his voice and the way he talked about it. On the other hand, Causesku demonstrated deep understanding for the attitudes of the Communist Party of China, which persuaded his interlocutors that Romania appreciated very much the opinion of the Communist Party of China. New trend of Romania's distancing from the Soviet Union, its understanding for China and its problems, an effort to keep good relations with Albania and its raising interest for the „Third World”, were the signs of Romanian foreign-relation turn. On the basis of all this, Belgrade officials could only draw a conclusion that there had been a severe and constant change in Romanian foreign policy, and that in future Romania would try to acquire higher emancipation level from the Soviet Union and other socialist countries, as high as possible.